

Kortere anmeldelser

MOGENS HERMAN HANSEN: Det athenske demokrati – og vores. Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet 2005. 212 s., 168 kr.

MOGENS HERMAN HANSEN: Kilder til demokratiets historie 1750-2000. Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet 2005. 215 s., 148 kr.

Det Janushoved på en romersk medaljon fra slutningen af 2. årh. e.Kr., som pryder forsiden på Mogens Herman Hansens (MHH) paralleludgivelse, er en udmærket illustration af værkernes intention: at skabe en refleksiv bro mellem det athenske demokrati i oldtiden og det moderne demokrati. Langt de fleste af MHH's synspunkter angående det athenske demokrati har han fremstillet mere indgående andetsteds. Ikke desto mindre kan udgivelsen varmt anbefales. Det interessante ligger i tilgangen til stoffet. Værkernes sigte mod gymnasieundervisningen (efter den nye reform, der trådte i kraft efteråret 2005) bør ikke afholde andre læsere fra at lade sig inspirere af dem.

MHH karakteriserer selv den dobbeltsidede tilgang som en perspektivering og slår derved fast, at man ikke skal forvente en komparativ 1:1-analyse. *Det athenske demokrati – og vores* indledes med en kortfattet gennemgang af det athenske demokrati: dets institutioner, historie og de underliggende principper, såsom frivillighed, offentlighed og rotation i embederne. MHH giver sig derefter i kast med forholdet mellem det antikke og det moderne demokrati og vender sig mod det, han betegner som den herskende opfattelse i forskningen – både den historiske og den politologiske – nemlig at enhver form for sammenligning mellem oldtidens demokrati og de moderne demokratier er en anakronisme. Denne opfattelse bygger, ifølge MHH, fortrinsvis på to antagelser:

1) At det antikke demokrati ikke var et demokrati, eftersom kun voksne mandlige borgere kunne deltage i det politiske liv. MHH's fremhævelse af de moderne demokratiers eksklusivitet op gennem historien, med kvindernes sene politiske rettigheder, det amerikanske slaveri, samt den nuværende indvandring af fremmede, der ikke har politiske rettigheder, sætter en sådan opfattelse af det udemokratiske ved det athenske demokrati i perspektiv – og problematiserer det demokratiske ved de moderne demokratier.

2) At det er umuligt rent praktisk at have et direkte demokrati i de moderne stater, hvorfor enhver beskæftigelse med Athens direkte demokrati er irrelevant for det moderne repræsentative demokrati. Med henvisning til nyere teorier om *teledemocracy* finder MHH en sådan antagelse fejlagtig og pointerer, at det repræsentative demokratis tilhængere nu må begynde at argumentere for, *hvorfor* det repræsentative demokrati er bedre end det direkte demokrati. Man kan være enig i håbet om, at den nye teknologi, der muliggør et mere direkte demokrati selv i vores nuværende befolkningsrige stater, vil være startskuddet til en diskussion af det direkte demokrati som styreform. Ud over det foreliggende værk er der dog ikke meget, der tyder på en sådan aftabuisering af det repræsentative demokratis fortræffeligheder.

Som MHH påpeger, er demokrati andet end blot en styreform; det er også en ideologi, der især gør brug af begreberne frihed og lighed. Med udgangspunkt i Benjamin Constants skrift *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes* fra 1819 og Isaiah Berlins *Four Essays on Liberty* fra 1969 påviser MHH, hvordan det moderne frihedsbegrebs tilknytning til demokratiet og dets spaltning i et positivt begreb – frihed til noget – og et negativt begreb – frihed fra noget – kan genfindes i Aristoteles' *Politikken*. Her fremhæves *Eleutheria* (frihed) som den demokratiske forfatnings grundprincip, der dækker over både det at regere og regere på skift – altså frihed til noget – og det at kunne leve efter for-godtbefindende – altså frihed fra noget. I *Kilder til demokratiets historie 1750-2000* har den interesserede læser muligheden for selv at stifte bekendtskab med Constants skrift fra 1819 (oprindeligt en tale holdt i Det Kongelige Athenæum i Paris). Det interessante er, at Constant nok påpegede det delte frihedsbegreb, men samtidig fremførte den opfattelse, at man i antikken stort set ikke kendte til det negative aspekt ved friheden – en opfattelse som forskningen, ifølge MHH (Fustel de Coulanges og Martin Ostwald fremhæves) fortsat fører i felten.

Også i opfattelsen af begrebet lighed (*Isonomia*) genfindes den moderne opfattelse i de antikke kilder. MHH opdeler den moderne opfattelse i to: en empirisk, der anser alle mennesker for lige, og en normativ, ifølge hvilken alle mennesker bør have lige rettigheder. Som eksempler på denne tvedelte opfattelse af lighedsbegrebet fremhæves henholdsvis indledningen til den amerikanske uafhængighedserklæring af 1776 og den første artikel af den franske menneskerettighedserklæring af 1789. Begge tekstuddrag er medtaget i *Kilder til demokratiets historie 1750-2000*. Man kan måske diskutere, hvor repræsentative disse to tekster er for det moderne lighedsbegreb, men som læser er det en fornøjelse at kunne tage tyren ved hornene og selv gå kildegrundlaget efter. Den empiriske opfattelse af lighed genfinder MHH hos en af demokratiets kritikere, Aristoteles, mens Euripides' tragedie *De bønfaldende* samt Perikles' gravtale hos Thukydides fremhæves som et eksempel på den normative opfattelse. Denne anmelder har dog lidt svært ved at genfinde den normative opfattelse i Perikles' gravtale – det citerede afsnit synes ikke så meget at henvise til lighed i rettigheder som til belønning efter fortjeneste, hvilket snarere minder om Aristoteles' distributive retfærdighed end et normativt lighedsideal (se s. 58 – denne og kommende henvisninger er til *Det athenske demokrati*).

Hvor man således let lader sig overbevise om de mange ligheder mellem det moderne demokrati og det antikke demokrati, må jeg stille mig mere tvivlende over for MHH's påstand om, at de moderne menneskerettigheder kan ses som en videreudvikling af de antikke borgerrettigheder, der nu blot er konverteret fra polis til kosmopolis (s. 65). At gå fra borgerrettigheder til menneskerettigheder kræver mere end blot en udvidelse af ideologiens territorium: Det kræver, at man opgiver tanken om eksklusion og inklusion – tanken om os og dem. De athenske borgerrettigheder var derimod både et produkt og en tydelig afspejling af en sådan dikotomisk præget opfattelse af forholdet mellem borger og ikke-borger – os og dem.

De åbenlyse ligheder mellem det athenske demokrati og det moderne demokrati rejser spørgsmålet om antikkens indflydelse på skabelsen af det moderne demokrati – et spørgsmål MHH meget naturligt også forsøger at svare på. En fremherskende opfattelse blandt antikhistorikere og politologer er, ifølge bogen, at det moderne demokrati blev skabt på baggrund af den klassiske tradition. MHH stiller sig tvivlende over for denne påstand, eftersom det athenske demokrati kun spillede en meget beskedent rolle i den politiske teori frem til

fremkomsten af de moderne demokratier i midten af 1700-tallet (som statsform var demokratiet fuldstændig forsvundet). Det fremhæves, at politiske tænkere som Jean Bodin, Machiavelli, Hobbes, Locke o.a. stort set ikke beskæftigede sig med det athenske demokrati. Man sig vendte sig fortrinsvis mod Rom, ikke Athen, for at finde inspiration til skabelsen af det moderne demokrati. MHH opfatter dette som et udslag af, at man i oplysningstiden udelukkende brugte Aristoteles og især Plutarch som kilde til det athenske demokrati. Forbavsende nok ignorerede man både Herodot, Thukydid og Xenofon. Det var først med George Grotes værk *History of Greece* fra 1847, at Herodot og Thukydid blev taget op som primære kilder til det athenske demokrati. Op gennem det 19. århundrede (i især Frankrig, USA og England) oplevede demokratiet en opblomstring både som styreform og ideologi, der bevirkede, at det klassiske Athens demokrati (især under Perikles) blev fremhævet som idealet. Ikke mindst Tocquevilles *De la démocratie en Amérique* 1835/1845 medvirkede til at gøre demokratiet til et positivt begreb i den politiske verden. Et kort uddrag af Tocquevilles værk er trykt i *Kilder til demokratiets historie 1750-2000*. For en nutidig læser er det bemærkelsesværdigt (og skræmmende), hvor klar Tocquevilles – ikke udelt positive – analyse af det amerikanske demokrati fortsat fremstår. Bemærk blot følgende profetiske udtalelse: *Jeg ser for mig en talløs skare af mennesker, ligestillede og ensartede. De lever optaget af sig selv og deres eget og tænker kun på at skaffe sig de små og vulgære glæder, som fylder deres sind. Hver enkelt af dem har trukket sig ud af samfundet og står som en fremmed over for alle de andres skæbne.*

Forf.'s omgang med de »moderne demokratier« virker noget løs og ustruktureret. Der gives ingen konkret definition eller afgrænsning af, hvad vi bør forstå ved moderne demokrati. Hvor reelt et problem en sådan manglende afgrænsning end er, så bør man dog tillade MHH's perspektiverende tilgang en sådan definatorisk frihed, da resultatet er ganske tankevækkende. Der er ingen tvivl om, at den antikke tradition har spillet en rolle i den moderne politiske diskurs; det interessante er imidlertid, at det athenske demokrati først ret sent blev en væsentlig inspirationskilde. Et er dog teori, noget andet praksis. Forf. forsøger derfor at efterspore tegn på en eventuel antik inspiration i forskellige moderne udformninger af demokratiet; dvs. rent institutionelt. Eftersom langt den overvejende del af de moderne demokratier er repræsentative og ikke direkte, retter MHH blikket mod de schweiziske *Landsgemeinden*, *town meetings* i New England og de italienske bystater i middelalderen. Trods deres mange fællestræk, såsom en åben debat blandt alle borgere, afstemning ved håndoprækning og lodtrækning ved besættelse af embeder, ser forf. ingen tegn på direkte inspiration fra det athenske demokrati. Den meget gængse opfattelse, at vores moderne demokratier har deres rod i dette, er der således ikke belæg for. Man kan derfor med MHH undre sig over, at EU-konventets forslag til Unionens nye forfatning i 2003 blev indledt med et citat af Perikles' gravtale (s. 81). Det må vist siges at være en anakronisme.

Netop den manglende direkte sammenhæng anser MHH for at være et væsentligt argument for fortsat at holde det antikke demokrati og det moderne demokrati op mod hinanden, eftersom: *Når frihed og lighed knyttes sammen med demokrati i vidt forskellige tidsaldre og i vidt forskellige samfund, uden at vi kan spore nogen tradition eller nogen direkte forbindelse mellem disse samfund, så må der være noget grundlæggende, noget substantielt ved selve demokratiet, der befordrer idealerne lighed og frihed, og – omvendt – ... (s. 108).* Her bør det nok understreges, at både i antikken og i nutiden er begreberne lighed og frihed og deres forbindelse med demokratiet en del af den demokratiske ideologi – ikke nødvendigvis den poli-

tiske virkelighed. Samtidig burde en sådan påstand understøttes af en påvisning af, at lighed og frihed ikke »normalt« hyldes og sammenstilles i ikke-demokratiske politiske systemer. Kun derved vil det være rimeligt at betragte begreberne som en substantiel del af den demokratiske ideologi og ikke blot en substantiel del af enhver politisk ideologi.

For langt de fleste nu til dags er demokrati lig med repræsentativt demokrati. Det kan derfor være umiddelbart svært at se, hvorfor et studie af det direkte demokrati i antikkens Athen skulle have nogen form for relevans i den politiske debat i dag. Som MHH påpeger, er der dog en spirende tendens til, at det direkte demokrati er ved at vende tilbage som en mulig fremtidig styreform. Ikke mindst pga. et repræsentativtetsproblem. Som bogen udtrykker det om de moderne parlamenter, som: ... *jo stadigvæk [bliver] domineret af ældre universitetsuddannede mænd af middelklassen, og de er ofte i familie med hinanden ...* (s. 132). Her havde en perspektivering til det athenske demokrati været relevant. Udgjorde den politisk aktive del af folkeforsamlingen – dem, der stillede forslag – ikke kun en forsvindende lille del af den samlede befolkning? Var de ikke forholdsvis velstillede, veluddannede og gerne i familie med hinanden? Herefter gennemgås en række af de nyere teorier, alle inspireret af det athenske demokrati, om genindførelsen af mere eller mindre direkte demokratiske foranstaltninger. Det drejer sig om det såkaldte *demarki*, James Fishkins *deliberative opinion poll-model* og Marcus Schmidts tanker om indførelsen af et elektronisk andetkammer. Dette vil være nyt stof for de fleste, hvorfor det igen virker fornuftigt, at *Kilder til demokratiet 1750-2000* har medtaget et udsnit af Fishkins tanker om denne model. Man begynder uvægerligt at ønske sig flere af sådanne paralleludgivelser, hvor den interesserede læser ved selvsyn kan danne sig en opfattelse af det kildemæssige grundlag for diverse analyser og konklusioner.

Samtidig anser MHH en studie i det antikke demokratis historie for brugbar til afkræftelse af moderne påstande om direkte demokratiers manglende handlekraft rent udenrigspolitisk, samt af den demokratiske fredsteori, hvor indførelsen af demokrati skulle være sikkerheden for fred. For kendere af den antikke historie kan sådanne påstande synes absurde, men det faktum, at de fortsat fremføres af betydningsfulde politikere i vores samtid, bør kun være endnu et incitament for antikhistorikere til at blande sig i den politiske debat, så det historiske perspektiv igen bliver en integreret del af det politiske liv. Uden at MHH direkte opfordrer til en sådan deltagelse, synes tanken implicit at være en motiverende faktor for hele værket. Det er prisværdigt.

Lige så interessant som antikkens påvirkning af nutiden (og fremtiden) er den brug af nutiden, som MHH gør i kapitlet om den athenske og de schweiziske folkeforsamlinger. Trods det noget tvivlsomme metodiske grundlag for MHH's socialantropologiske studier af forretningsgangen på en schweizisk folkeforsamling er hans konklusioner i forhold til visse forskningsmæssige problemer vedrørende den athenske folkeforsamlings praktiske udførelse sandsynligvis rigtige: En retfærdig afstemning kunne godt foregå ved håndsoprækning uden en direkte optælling, enstemmige afgørelser kan godt forekomme i en folkeforsamling, en sådan kan afholdes inden for et begrænset tidsrum, m.m. (s. 167). Anmelderen kan kun tilslutte sig forf.'s opfordring til at finde nutidige analoge eksempler til belysning af antikke forhold – hvor det kan lade sig gøre, naturligvis.

MHH afslutter sit værk med at vende blikket mod de moderne demokratier og stiller det spørgsmål, han indledte med at stille til det athenske demokrati: Er de nuværende demokratier demokratier? Igen tager han fat på den opdeling

af demokratiet, som er bærende hele værket igennem: demokratiet som styreform og demokratiet som ideologi. Med dødsstraffen som eksempel påvises en uoverensstemmelse mellem den demokratiske ideologi om livets ukrænkelighed og udførelsen af dødsstraf. Samtidig fremhæver MHH det problematiske i, at moderne politikere til tider fastholder en dagsorden, som befolkningen er uenig i. Derved problematiseres forholdet mellem på den ene side den demokratiske ideologi, der opfatter demokratiet som en styreform, hvor folket indirekte eller direkte udøver statsmagten, og på den anden side den politiske virkelighed. Det er relevante problemstillinger, MHH her bringer op; problemstillinger, der synes at have en hel del at gøre med den måde, vi har opbygget vore demokratiske politiske systemer på. Igen kan man finde inspirerende læsning i *Kilder til demokratiet 1750-2000*. Fremhæves skal uddragene af Hal Kochs og Alf Ross' værker *Hvad er demokrati?* og *Hvorfor demokrati?* fra henholdsvis 1945 og 1946.

Afslutningsvis åbner MHH for en debat om globaliseringens påvirkning af den moderne stat og dermed demokratiet. Eftersom det er svært at spå om fremtiden, må de dystre fremtidsudsigter stå for bogens egen regning – selvom man umiddelbart er tilbøjelig til at give den ret.

Thomas Jakobsen

Dänemark, Norwegen und Schweden im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Nordische Königreiche und Konfession 1500 bis 1660. Herausgegeben von Matthias Asche und Anton Schindling. Bind 62 i serien *Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung*. 333 s. Aschendorff Verlag, Münster 2003. 34 i.

Anton Schindling er professor i nyere tids historie ved universitetet i Tübingen og i besiddelse af en næsten utrolig energi. Inden for rammerne af den store serie om *Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung* har han siden 1992 sammen med Walter Ziegler og skiftende assistenter udgivet ikke mindre end 7 bind i underserien *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500-1650*. Netop de tyske fyrstendømmers konfessionelle historie på reformationstiden er ikke for nybegyndere i faget, men det er Anton Schindling heller ikke. Målet med serien er ikke at lave en traditionel kirkehistorie men at integrere de religiøse og kirkelige forhold i den politiske historie, og det er i vidt omfang lykkedes. Der er i hvert bind dels generelle oversigter over regionens dynastiske og politiske forhold, dels afhandlinger om centrale emner inden for bindets geografiske område. Ydermere har hvert bind tematiske kort over området og kronologiske oversigter over fyrstehusene m.v. samt en meget udførlig bibliografi og fine registre. Hvert bind kan på den måde bruges som en topografisk håndbog med særlig vægt på de kirkelige forhold og samtidig tjene som en indføring i regionens historie på reformationstiden.

Efter at Det tyske Rige på den måde var dækket, gik Anton Schindling i gang med Ungarn (bd. 60, 2000). Nu er turen kommet til Norden, og det forlyder, at et bind om Baltikum er under udgivelse.

Bindet om Norden består ud over de nævnte oversigter af fire afhandlinger. Medudgiveren Matthias Asche, Tübingen, har skrevet en indledende artikel til bindet: *Centrum og periferi i Nordeuropas historie på reformationstiden. Forsøg på en problemstilling*. Derpå følger en oversigt over stats- og kirkehistorien i Danmark,